

Euroscepticisme in België

Economische belangen, culturele identiteit en politiek wantrouwen

Koen Abts, Dirk Heerwegh en Marc Swyngedouw

ABSTRACT

This article tries to analyse and improve the individual-level approaches to the study of public Euroscepticism in Belgium. In recent literature, three approaches focusing on instrumental, cultural and political cues can be distinguished. First, the utilitarian approach associates Euroscepticism with economic interests. Second, the cultural approach draws on cultural attitudes and affective identities. Third, the political approach associates support for European integration with political efficacy and institutional trust. Drawing upon Belgian data from the IntUne Project 2007, the results show that negative evaluations of the benefits of European membership, social distrust in European fellow citizens and institutional distrust in the EU are the most important determinants of Euroscepticism, while education, national attachment, exclusive identity and political powerlessness have a minor impact.

KEYWORDS: Euroscepticism, interests, identity, trust

Sinds het begin van de jaren '90 is het optimisme omtrent het Europese project getemperd en staat een substantieel deel van de Europese publieke opinie weigerachtig tegenover een versneld proces van Europese integratie. In Nederland en Frankrijk beleefde het Euroscepticisme zijn momentum in 2005, toen een ruime meerderheid van de kiezers zich tegen de ratificatie van de Europese grondwet uitsprak. In België lijkt het met de Eurosceptis wel mee te vallen. Alhoewel de publieke steun voor het EU-lidmaatschap in België in de jaren '90 een opmerkelijke daling kende, herstelt de steun zich vanaf de eeuwwende. Uit de recente Eurobarometer blijkt dat Belgen in het algemeen het lidmaatschap van hun land bij de EU als een goede zaak beschouwen en optimistisch zijn over het Europese integratieproces, maar dat een meerderheid van de Belgen zich verzet tegen een nieuwe uitbreiding van de EU in de komende jaren (Eurobarometer 67, 2007). Deze vaststellingen roepen twee onderzoeksvragen op. Ten eerste, wat dient onder Euroscepticisme verstaan te worden en hoe kan deze houding het best gemeten worden? Ten tweede, hoe

kunnen de diverse houdingen tegenover de EU en de Europese integratie verklaard worden? In de literatuur worden economische, culturele en politieke verklaringen onderscheiden. De utilitaire benadering stelt dat de houding tegenover Europa de uitkomst is van een economische kosten-batenafweging; de culturele identiteits-theorie poneert dat Eurosceptis samenhangt met nationale identiteitsgevoelens en percepties van culturele bedreiging; en de politieke benadering veronderstelt dat de afkeer van Europese integratie gevoed wordt door politieke ontevredenheid en institutioneel wantrouwen. Voortbouwend op eerder onderzoek gaat dit artikel na op welke wijze en in welke mate economische belangen, culturele identiteit en politieke attitudes een rol spelen in de verklaring van Euroscepticisme bij Belgische burgers. Daartoe wordt eerst een overzicht van de drie belangrijkste benaderingen gegeven en worden enkele hypothesen gepresenteerd. Vervolgens wordt kort ingegaan op de definitie en de meting van Euroscepticisme alsook op de gebruikte gegevens. Ten slotte worden de verschillende hypothesen getoetst aan de hand van Belgische gegevens die verzameld werden in het kader van het IntUne project 2007.

1. Theorie en hypothesen

1.1. *Economische belangen: individueel en maatschappelijk utilitarisme*

De utilitaire benadering verbindt de publieke steun voor Europese integratie met economische effecten, belangen en motieven. Matthew Gabel (1998a, 1998b) argumenteert dat Euroscepticisme best verklaard wordt door de sociaaleconomische positie van individuen en door de kosten en baten die burgers ervaren bij verdergaande Europese integratie en uitbreiding. De these van de *objectieve verliezers* stelt dat het proces van Europese integratie een centrum-periferieconflict creëert tussen sociale groepen wier belangen bedreigd worden door het Europese beleid en diegene die er de voordelen van plukken. De hypothese is dat personen met meer economisch, cultureel en sociaal kapitaal meer mogelijkheden hebben om voordeel te halen uit de vrijmaking van arbeid, diensten en kapitaal. Hierdoor beschouwen zij de Europese integratie waarschijnlijk eerder als een kans. Arbeiders, laaggeschoolden en uitkeringsafhankelijken zullen hetzelfde fenomeen allicht eerder als een probleem zien, omdat ze de open grenzen als een gevaar van de nationale welvaartsstaat ervaren en omdat het Europese beleid hen dwingt om de competitie aan te gaan met minder beschermde EU-burgers, wat hun job, levensstandaard en verworven sociale rechten bedreigt (Gabel & Palmer, 1995; Gabel, 1998a, 1998b; Tucker, Pacek & Berinsky, 2002; Hix, 2005). De stelling dat de objectieve verliezers automatisch tegenstanders van het Europese project zijn, is echter betwifelbaar.

De these van de *subjectieve verliezers* gaat er daarom vanuit dat niet de sociaaleconomische positie van burgers als dusdanig de voornaamste voedingsbodem van Euroscepticisme is, maar dat vooral de perceptie van de economische evolutie, de gevoelens van relatieve deprivatie en de subjectieve beoordeling van de kosten en baten van de Europese integratie de determinanten van Euroscepticisme vormen (Anderson & Kalthenthaler, 1996; Gabel & Whitten, 1997; Gabel, 1998b). Mensen die de eigen economische evolutie en die van het land gunstiger beoordelen, zullen zich minder door de sociale veranderingen bedreigd voelen en daarom wellicht meer geneigd zijn om het Europese integratieproces te steunen.

Daarnaast wordt verondersteld dat mensen meer voorstander van Europese integratie zijn als ze daar persoonlijke en/of nationale voordelen van zien. Aan de ene kant veronderstelt het *egocentrische utilitarisme* dat de steun voor het proces van Europese integratie afhankelijk is van de mate waarin individuen het EU-lidmaatschap van België als goed of slecht voor de persoonlijke positie en de eigen leefsituatie ervaren of percipiëren. Aan de andere kant stelt het *maatschappijgerichte utilitarisme* dat steun voor Europese integratie een functie is van de mate waarin individuen de indruk hebben dat het eigen land collectieve voordelen haalt uit het EU-lidmaatschap. Volgens deze redenering zullen diegenen die denken dat het lidmaatschap van de EU weinig oplevert voor België meer Eurosceptisch zijn dan diegenen die het een goede zaak voor het eigen land vinden (Gabel, 1998a, 1998b). In deze context is het voorts een interessante vraag of de evaluatie van de invloed van de Europese integratie op de eigen situatie (*eigenbelangmodel*), dan wel de perceptie van collectieve voordelen voor het land (*nationaal belangmodel*) het sterkste effect heeft op Euroscepticisme. Zo vindt McLaren (2002, 2004) dat de voor- en nadelen voor het land een groter effect uitoefenen op Euroscepticisme dan die voor de eigen persoon. Op basis van de voorgaande theorie kunnen volgende hypothesen omtrent de verhouding tussen de utilitaire opvatting en de steun voor Europese integratie geformuleerd worden.

H1: Objectieve verliezers zoals laagopgeleiden, arbeiders en werklozen zullen meer Eurosceptisch zijn.

H2: De subjectieve verliezers die menen dat de algemene economische situatie in België verslechterd is in de laatste twaalf maanden zullen meer Eurosceptisch zijn.

H3: Individen die geen persoonlijke voordelen zien in het EU-lidmaatschap van België zullen meer Eurosceptisch zijn.

H4: Individen die vinden dat het eigen land onvoldoende collectieve voordelen haalt uit het EU-lidmaatschap zullen meer Eurosceptisch zijn.

1.2. *Culturele gehechtheid: nationale identiteit en sociaal vertrouwen*

De culturele benadering suggereert dat Euroscepticisme een functie is van identificatie met de natiestaat en van sociaal wantrouwen in Europese en niet-Europese burgers. Een eerste stroming stelt dat een sterkere verbondenheid met de natiestaat en sterkere nationale identiteitsgevoelens samengaan met een grotere mate van Euroscepticisme, omdat men de Europese integratie ziet als een bedreiging van de eigen gemeenschap en de nationale identiteit (McLaren, 2002, 2006; Carey, 2002; Kritzinger, 2003; Hooghe & Marks, 2004, 2005). Hooghe en Marks (2004, 2005) maken een onderscheid tussen een exclusieve en inclusieve identiteit. Zij stellen dat individuen die zich uitsluitend identificeren met de natiestaat het meest negatief tegenover Europa zullen staan. Mensen met een inclusieve of meervoudige identiteit, die dus identiteiten stapelen en zich tegelijkertijd Belg en Europeaan voelen, zullen minder Eurosceptisch zijn, terwijl zij die zich uitsluitend Europeaan voelen het positiefst tegenover Europese integratie zouden staan (Bruter, 2003). Een tweede stroming stelt dat steun voor Europese samenwerking een functie is van sociaal kapitaal, hetgeen gedefinieerd wordt als "*features of social life – networks, norms, and trust – that enable participants to act together more effectively to pursue shared objectives*" (Putnam, 1995: 664-665). In deze redenering kunnen normen van algemene wederkerigheid en sociaal vertrouwen in andere burgers de steun voor het Europese project beïnvloeden. In algemene zin wijst vertrouwen op een geloof in de oprechtheid en de goede bedoelingen van anderen. Recente theorieën maken echter een onderscheid tussen enerzijds gesloten, particulier vertrouwen (*bonding social capital*) dat zich concentreert op de eigen groep en anderzijds open, veralgemeend vertrouwen (*bridging social capital*) dat voorbij de eigen gemeenschap gaat en dus culturele anderen en/of etnische vreemdelingen opneemt in het netwerk van vertrouwen (Earle & Svetkovich, 1995; Govier, 1997; Newton, 1997; Sztompka, 1999; Abts, 2005; Van Oorschot, Arts & Gelissen, 2006). Onze stelling is dat het Europese project vooral nood heeft aan een veralgemeend vertrouwen dat de Europese medeburgers tracht in te sluiten in het netwerk van vertrouwen en dat openheid tegenover het vreemde aan de dag legt. In de Europese context toetsen we daarom het effect van de diverse types van sociaal wantrouwen. De hypothese is dat, in het geval van Europese uitdieping en uitbreiding, niet zozeer vertrouwen in de eigen landgenoten maar vooral vertrouwen in burgers van de andere EU-landen respectievelijk burgers van buiten de EU van belang is. Op basis van voorgaande theorieën formuleren we volgende hypothesen omtrent het verband tussen de culturele variabelen en Euroscepticisme.

H5: Hoe sterker de verbondenheid met de (sub)nationale gemeenschap, hoe hoger het Euroscepticisme en hoe sterker de verbondenheid met Europa, hoe lager het Euroscepticisme zal zijn.

H6: Exclusieve nationale identiteit is verbonden met een hogere graad van Euroscepticisme, terwijl een inclusieve meervoudige identiteit en/of een exclusieve Europese identiteit gepaard gaat met lager Euroscepticisme.

H7: Hoe kleiner het veralgemeend vertrouwen in andere EU-burgers en niet-EU-burgers, hoe hoger de mate van Euroscepticisme zal zijn.

1.3. *Politiek ongenoegen: politieke machteloosheid en institutioneel wantrouwen*

De politieke benadering verbindt afkeer van Europese integratie met politieke attitudes. Vooreerst wordt gewezen op het belang van de evaluatie van de nationale regering en de werking van de nationale democratie. Hoe meer burgers de nationale instellingen of de democratie wantrouwen, hoe weigerachtiger ze staan tegenover de EU en het Europese integratieproces (Franklin, Marsh & McLaren, 1994; Anderson, 1998; Sanchez-Cuenca, 2000; McLaren, 2002; De Vreese & Boomgaarden, 2005). Dit zogenaamde 'second-order effect' stelt dat de houding tegenover Europa niet zozeer de uitkomst is van specifieke standpunten omtrent de EU, maar veeleer een weerspiegeling is van de opvattingen over nationale politiek en politici (Garry, Marsh & Sinnott, 2005). De reden is dat burgers vaak slecht geïnformeerd zijn over Europa en daarom de binnenlandse politiek als proxy gebruiken om hun opinie over Europese integratie te vormen. Daarnaast relateert de 'cognitieve mobilisatie'-verklaring Euroscepticisme aan politieke desinteresse en gebrek aan kennis over de EU, wat stoelt op de idee dat burgers zouden moeten begrijpen waarover de EU gaat om haar positief te kunnen waarderen (Inglehart, 1970; Karp, Banducci & Bowler, 2003; McLaren, 2007). Ten slotte wordt geponeerd dat de ideologische links-rechtsscheidslijn invloed heeft op Euroscepticisme, ofschoon er geen overeenstemming bestaat over de wijze waarop de links-rechtsplaatsing de steun voor Europese integratie exact beïnvloedt (Anderson, 1998; Gabel, 1998a; Ray, 2003; Hooghe & Marks, 2005; Brinegar & Jolly, 2005). Zo kan de links-rechtstegenstelling immers zowel in termen van de economische verdelingsbreuklijn als van de culturele leefwijzebreuklijn opgevat worden, met als gevolg dat zowel (uitgesproken) linkse en rechtse kiezers om verschillende redenen tegen Europa kunnen zijn: de enen uit angst voor de afbouw van de nationale welvaartsstaat, de anderen uit angst voor de toevloed van immigranten (vergelijk met Anderson, 1998; Hix, 2005).

Dit artikel toetst nog enkele alternatieve hypothesen die de klemtoon leggen op gevoelens van politieke machteloosheid, op de evaluatie van de werking van de EU en op institutioneel wantrouwen. Ten eerste kan Euroscepticisme begrepen wor-

den als een functie van een gebrek aan *political efficacy*, hetgeen verwijst naar de ervaren onmacht van een persoon om het politieke proces op basis van zijn eigen capaciteiten te beïnvloeden (Reef & Knoke, 1993). De algemene propositie is dat het politieke wantrouwen hoger ligt bij kiezers die geloven dat ze weinig invloed kunnen uitoefenen op de politiek (Brehm & Rahn, 1997; Catterberg & Moreno, 2006). Bij uitbreiding, zeker in een ingewikkelde multi-level-context, kan geargumenteed worden dat burgers Eurosceptischer zullen zijn naarmate ze zich meer politiek machteloos voelen. Ten tweede dient de houding tegenover Europese integratie niet louter begrepen te worden als een proxy van de nationale politiek, maar kan die evengoed rechtstreeks gekoppeld worden aan de Europese politiek. Zo kan Euroscepticisme een uitdrukking zijn van ontevredenheid met de democratische werking van de EU, van institutioneel wantrouwen in de Europese instellingen en van actorgericht wantrouwen in de Europese beleidsmakers. In al deze gevallen wordt Euroscepticisme opgevat als een functie van de waargenomen discrepantie tussen de democratische verwachtingen van burgers enerzijds en de prestaties en de werking van de Europese gezagsdragers en instellingen anderzijds (vergelijk met Abts, 2006). Vooreerst stelt de *democratisch deficit*-these dat Euroscepticisme samenhangt met ongenoegen omtrent de manier waarop de democratie in de EU werkt. Indien burgers een afwijking zien tussen het ideaal van democratisch bestuur en de praktijk van het Europese beleid, kan aan de Europese instellingen een tekort aan democratische legitimiteit verweten worden. Een bijkomende vraag is of de ontevredenheid over de werking van de nationale democratie dan wel de democratie in de EU het sterkste effect heeft op Euroscepticisme. Daarnaast poneert de *institutionele wantrouwen*-these dat het wantrouwen in de Europese instellingen een bijdrage levert aan Euroscepticisme. Hier zijn echter verschillende argumentaties. Zo stelt Anderson (1998) dat hoe meer burgers de Europese instellingen wantrouwen, hoe meer ze het proces van Europese integratie zullen afwijzen, terwijl Gabel (1998b) en McLaren (2007) aangeven dat dit institutioneel wantrouwen onrechtstreeks via de nationale instellingen loopt, omdat het vooral zij zijn die het Europese beleid vormgeven en uitvoeren. Sanchez-Cuenca (2000) argumenteert dat steun voor Europese integratie een wisselwerking is tussen de Europese en nationale instellingen. Ondanks dit onderzoek blijft het onduidelijk hoe de attitudes tegenover instellingen zich in een multi-level-context tot elkaar verhouden. De vraag is of Euroscepticisme een *specifiek institutioneel wantrouwen* reflecteert, dat gericht is op nationale respectievelijk Europese instellingen, of dat het eerder een *veralgemeend institutioneel wantrouwen* tegenover alle politieke instellingen als zodanig is, dus ongeacht het bestuursniveau (Krouwel & Abts, 2007, pp. 258-260). Daarom zal getest worden of burgers in hun evaluaties een onderscheid maken tussen de politieke instellingen op het nationale en op het Europese niveau. Ten derde veronderstelt de *actor-georiënteerde wantrouwen*-these dat het Euroscepticisme sterker zal zijn naarmate burgers vinden dat diegenen die in de

EU de beslissingen nemen niet voldoen aan de normatieve rolverwachtingen die passen bij hun functie en optreden. Literatuurstudie toont aan dat gezagsdragers en instellingen vier essentiële kenmerken aan de dag moeten leggen, opdat het publiek hen betrouwbaar acht, namelijk competentie, integriteit, rechtvaardigheid en responsiviteit (vergelijk met Miller, 1974; Parker, 1989; Levi, 1996; Abts, 2006). Op basis van deze theorie is de veronderstelling dat de mate van Euroscepticisme een functie is van de waargenomen overeenstemming tussen enerzijds de rolverwachtingen van burgers en anderzijds het optreden van de EU-besluitvormers en -instellingen. De hypothese is dat diegenen die menen dat de EU-mandatarissen onbekwaam, onresponsief en onrechtvaardig zijn waarschijnlijk negatiever zullen zijn over Europese integratie (vergelijk met Krouwel & Abts, 2007, pp. 256-258).

H8: Hoe minder politieke interesse en politieke kennis, hoe meer Euroscepticisme.

H9: Hoe radicaler de positie op de links-rechtsschaal, hoe meer Euroscepticisme.

H10: Hoe sterker het gevoel van politieke machteloosheid, hoe meer Euroscepticisme.

H11: Democratisch deficit-these: hoe minder tevreden over de werking van de democratie in eigen land en/of de EU, hoe meer Euroscepticisme.

H12: Institutioneel wantrouwen-these: hoe sterker het wantrouwen in de nationale en/of Europese instellingen, hoe meer Euroscepticisme.

H13: Actorgeörienteerd wantrouwen-these: hoe meer ontevreden over de bekwaamheid, responsiviteit en rechtvaardigheid van EU-besluitvormers, hoe meer Euroscepticisme.

2. Gegevens, analysestrategie en meetinstrumenten

De gebruikte gegevens zijn verzameld in het kader van het IntUne onderzoek. Dit project wordt gefinancierd door het zesde kaderprogramma van de Europese Unie en verwijst naar 'Integrated and United: A quest for Citizenship in an ever closer Europe'. De doelstelling van dit Europese project is om de invloed van de verdieping en uitbreiding van de EU op Europees burgerschap te meten. Het Belgische luik bestaat uit een toevalssteekproef van 1004 respondenten die door middel van een Computer Assisted Telephone Survey in april 2007 ondervraagd werden.

2.1. *Analysestrategie*

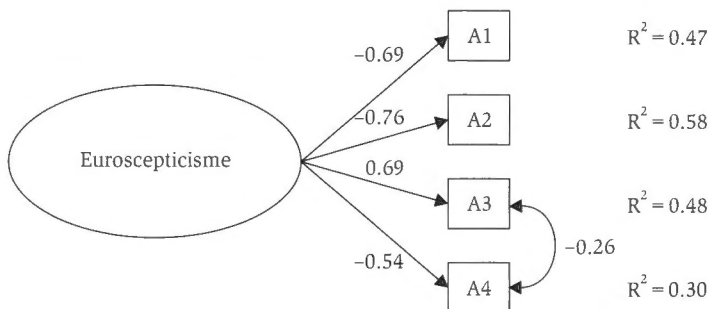
In dit artikel wordt de invloed van de beschikbare onafhankelijke variabelen op Euroscepticisme op basis van structurele modellen geanalyseerd. Euroscepticisme wordt geoperationaliseerd als een latente variabele, die geïndiceerd wordt door verschillende indicatoren. In paragraaf 2.2. wordt daarom het meetmodel opgesteld, dat Euroscepticisme meet. In paragraaf 2.3. bespreken we vervolgens de manifeste onafhankelijke variabelen. Omdat bepaalde onafhankelijke variabelen categorisch zijn, worden de n klassen van deze categorische verklarende variabelen als $n-1$ dummy's gecodeerd, waarbij telkens één klasse als referentiecategorie (aangeduid met 'ref. cat.') fungeert (McClendon, 1994). Omdat in het theoretische luik verschillende verklaringmodellen werden gepresenteerd, worden de analyses stapsgewijs uitgevoerd. Elk van de submodellen wordt eerst apart getest, vooraleer alle onafhankelijke variabelen opgenomen worden in het volledige eindmodel. De analyses werden uitgevoerd met behulp van *Mplus* (Muthén & Muthén, 1998-2007).

2.2. *Afhankelijke variabele: Euroscepticisme*

Euroscepticisme kan heel verschillend gedefinieerd en gemeten worden (vergelijk met Taggart, 1998; Kopecký & Mudde, 2002; Taggart & Szczerbiak, 2004; Krouwel & Abts, 2007). Algemeen wordt Euroscepticisme beschreven als een veelzijdige attitude van twijfel of ongelooft in de EU en in het Europese proces, die een reeks van kritische disposities tegenover het Europese integratieproces, tot zelfs de totale verwerping van het Europese project omvat. Recent wordt echter een onderscheid tussen sterke en zwakke varianten van Euroscepticisme gemaakt. Aan de ene kant refereert de attitude van Eurovervreemding aan de principiële verwerping van het gehele project van Europese integratie en de totale afkeuring van het EU-lidmaatschap; aan de andere kant slaat Euroscepticisme op een mildere oppositie en voorwaardelijke kritiek op de huidige praktijk van Europese integratie, dus de feitelijke werking en het beleid van de EU alsook de wijze waarop de verdieping en uitbreiding van de EU wordt aangepakt (vergelijk met Taggart & Szczerbiak, 2004, pp. 3-4; Krouwel & Abts, 2007, pp. 261-263). In deze studie benaderen we Euroscepticisme als een negatieve houding tegenover de Europese Unie die gemeten wordt door vier aspecten, namelijk de evaluatie van het EU-lidmaatschap van het eigen land (A1); de houding tegenover de recente Europese eenwording (A2); de houding tegenover de mogelijke Europese uitbreiding (A3); en de evaluatie van een mogelijk lidmaatschap van Turkije (A4). Ten eerste werd de houding tegenover het EU-lidmaatschap gemeten door te vragen of de respondent het Belgische EU-lidmaatschap een goede dan wel een slechte zaak vindt (A1). In de steekproef acht 78% het lidmaatschap een goede zaak, terwijl het voor slechts 13% een slechte

zaak is. Deze variabele bestaat uit drie antwoordcategorieën. Ten tweede gaven de respondenten op een elfpuntenschaal aan of de Europese eenwording al te ver is gegaan of dat deze verder zou moeten gaan, waarbij hogere scores verwijzen naar meer steun voor verdere eenmaking (A2). In België zegt één vijfde van de respondenten dat de Europese eenwording te ver is gegaan, terwijl bijna 37% van mening is dat het proces verdergezet moet worden. Ten derde werd met een vierpuntenschaal gevraagd of de respondent voor of tegen de uitbreiding van de EU met nieuwe landen is (A3). Ongeveer de helft van de Belgen is min of meer voor verdere uitbreiding, terwijl 45% daar eerder of sterk tegen is. Deze variabele is zodanig gescoord, dat een hogere waarde verwijst naar een sterkere weerstand tegen verdere Europese uitbreiding. Ten vierde werd gepeild of het EU-lidmaatschap van Turkije volgens de respondent een goede of slechte zaak zou zijn (A4). In de steekproef blijkt ongeveer de helft dit een slechte zaak te vinden, terwijl slechts één derde het goed acht. Een hogere score op deze variabele verwijst naar een positievere houding tegenover de mogelijke EU-toetreding van Turkije.

Euroscepticisme wordt in omzeggens alle empirische studies gemeten aan de hand van één enkele manifeste variabele, wat enerzijds veel ruimte laat voor meetfouten en anderzijds de complexiteit van het concept onvoldoende vat. Theorieën gaan er immers vanuit dat Euroscepticisme meerdimensionaal is. Zo kan de negatieve houding verschillen op het vlak van intensiteit, doelwitten en aspecten van Europese processen, gaande van Europese eenwording en uitbreiding tot houdingen omtrent het EU-lidmaatschap (vergelijk met Krouwel & Abts, 2007). Om die reden kan Euroscepticisme het best gemeten worden door middel van meerdere indicatoren. Dit impliceert dat allereerst nagegaan wordt of de vier geschetste aspecten van Euroscepticisme als indicatoren van één latent concept kunnen begrepen worden. Dit blijkt het geval te zijn.

FIGUUR 1. Meetmodel van Euroscepticisme. Gestandaardiseerde parameters (n = 880).

De confirmatorische factoranalyse levert een eendimensionale schaal 'Euroscepticisme' op. Het initiële model, zonder enige aanpassingen, past niet erg goed bij de data ($\chi^2(2) = 30.19$, $p = 0.00$; CFI = 0.96; RMSEA = 0.13). Wel blijken de vier indicatoren met één aanpassing, namelijk een error covariantie tussen de 'Europese uitbreiding' (A3) en 'EU-toetreding Turkije' (A4), wel voldoende gebonden te worden ($\chi^2(1) = 1.31$, $p = 0.25$; CFI = 1.00; RMSEA = 0.02; $\Delta\chi^2(1) = 28.88$, $p = 0.00$). Aangezien de items A3 en A4 naar een diffuse, respectievelijk specifieke vorm van Europese uitbreiding verwijzen, is deze modelaanpassing inhoudelijk aanvaardbaar. In figuur 1 worden de gestandaardiseerde effectparameters en de R^2 -waarden van de indicatorvariabelen getoond. In verdere analyses zal de latente variabele 'Euroscepticisme' fungeren als afhankelijke variabele, waarbij hogere scores op deze latente variabele verwijzen naar een meer Eurosceptische houding.

2.3. *Onafhankelijke variabelen: structurele, economische, culturele en politieke variabelen*

In elk van de submodellen worden de sociaalstructurele kenmerken van geslacht, leeftijd, opleiding en beroepssituatie opgenomen. Leeftijd en geslacht zijn rechtstreeks bevraagd. Opleiding kent vier categorieën gaande van 'geen opleiding of lagere school', 'lager secundair of hoger technisch of beroepssecundair onderwijs', 'algemeen hoger secundair onderwijs' tot 'hogeschool of universiteit (ref. cat.)'. De beroepssituatie werd gemeten door te peilen naar de job of de activiteit van de respondent. Hier wordt een onderscheid gemaakt tussen 'zelfstandigen', 'arbeiders', 'gepensioneerden', 'zonder beroep' en 'bedienden (ref. cat.)'.

Economische variabelen. De perceptie van de economische evolutie wordt gemeten door de vraag of de respondent vindt dat de economische situatie in het eigen land over de laatste twaalf maanden verbeterd, verslechterd, of hetzelfde gebleven is. Het item van individueel utilitarisme peilt naar de mate waarin de respondent vindt dat "mensen zoals u voordelen hebben gehaald uit het EU-lidmaatschap van België". Bijna de helft van de respondenten vindt dat ze hieruit voordeel hebben gehaald. Maatschappijgericht utilitarisme wordt gemeten door na te gaan of men vindt dat het land voordeel heeft gehaald uit het EU-lidmaatschap. Zowat 77% beantwoordt deze stelling positief.

Culturele variabelen. De meting van culturele verbondenheid bestaat uit drie afzonderlijke items die peilen naar de mate waarin de respondent zich verbonden voelt met Vlaanderen, België en Europa (telkens op een vierpuntschaal). Naar nationale identiteitsgevoelens wordt gepolst via een item dat vraagt of de respondent zich uitsluitend als Belg identificeert (25%), zich tegelijkertijd Belg en Europeaan

voelt (65%) of zichzelf uitsluitend als Europeaan beschouwt (10%). Voorts wordt gepeild naar het sociaal vertrouwen, waarbij een onderscheid gemaakt wordt tussen de diverse types referentiegroepen (telkens op een elfpuntenschaal). Aan de ene kant wordt *bonding trust* bevraagd, door na te gaan in welke mate men medemens uit eigen land vertrouwt ($M = 6.80$), aan de andere kant wordt naar twee types van *bridging trust* gepeild, door te vragen in welke mate men mensen uit andere EU-lidstaten ($M = 5.76$) respectievelijk mensen uit niet-EU-lidstaten ($M = 4.90$) vertrouwt.

Politieke variabelen. Om politieke integratie te meten wordt, ten eerste, rechtstreeks gepeild naar de politieke interesse van de respondenten. Ten tweede is de politieke kennis gemeten, door te vragen of elk van de drie volgende landen – Nederland, Malta en Kroatië – lid zijn van de Europese Unie. De kennis over de EU is redelijk zwak. In totaal wist één vijfde van de respondenten drie correcte antwoorden te geven, terwijl één kwart slechts één juist antwoord had. Ten derde is de links-rechtsoriëntatie gemeten via een elfpuntenschaal. Deze variabele wordt in de analyse opgedeeld in vijf categorieën: radicaallinks, links, centrum, rechts en radicaalrechts. Ten vierde wordt politieke machteloosheid gemeten door één vraag, die nagaat in welke mate men denkt invloed te hebben op politiek. Een hogere score op de elfpuntenschaal wijst op een groter gevoel van politieke effectiviteit, dus minder politieke machteloosheid. In het algemeen leven er in de steekproefpopulatie sterke gevoelens van machteloosheid. Zo geloven bijna vier op tien respondenten dat ze geen of weinig invloed hebben op politieke aangelegenheden. Ten vijfde is ook het oordeel over de democratie rechtstreeks gevraagd, waarbij respondenten op een vierpuntenschaal de tevredenheid met de werking van de democratie in België respectievelijk de Europese Unie konden weergeven. Hier blijkt dat meer Belgen tevreden zijn met de manier waarop de democratie werkt in de EU (75%) dan met de democratische kwaliteit in België (62%). Ten zesde worden de normatieve rolverwachtingen tegenover diegenen die beslissingen nemen op het niveau van de EU gemeten door drie afzonderlijke items. Het betreft de uitspraken: “ze bekommeren zich niet om wat mensen zoals ik denken”, “ze zijn bekwame mensen die weten wat ze doen” en “ze houden niet genoeg rekening met de belangen van België”. In het algemeen zijn de respondenten eerder tevreden over de competentie, doch eerder ontevreden over de responsiviteit en rechtvaardigheid van de EU-beleidsmakers. Ten slotte is door middel van een elfpuntenschaal gepeild naar het vertrouwen dat burgers hebben in Belgische instellingen (Belgisch Parlement en Belgische Regering) en in Europese instellingen (Europees Parlement en Europese Commissie). In deze context hebben we nagegaan of burgers in hun vertrouwensopvattingen een onderscheid maken tussen de instellingen op het nationale of op het Europese niveau of dat ze de neiging hebben om hun evaluaties te congrueren tot een veralgemeend institutioneel wantrouwen. In termen

van confirmatorische factoranalyse is de vraag of de vier items van institutioneel wantrouwen verwijzen naar twee latente factoren (incongruentiethese) of naar één onderliggende latente factor (congruentiethese). De fitindices geven aan dat het eenfactormodel niet fit ($\chi^2(2) = 222.50$, $p = 0.00$; CFI = 0.91; RMSEA = 0.34), maar dat het tweefactorenmodel de steekproefdata wel adequaat beschrijft ($\chi^2(1) = 0.87$, $p = 0.87$; CFI = 1.00; RMSEA = 0.00). Dit impliceert dat burgers in hun politieke evaluaties een onderscheid maken tussen het Belgische en het Europese niveau, hetgeen de incongruentiethese bevestigt. In de verdere analyses nemen we dan ook Belgisch institutioneel wantrouwen en EU institutioneel wantrouwen op als onafhankelijke variabelen.

3. Resultaten

Tabel 1 toont de resultaten van de vijf geteste modellen. Allereerst worden in het sociaalstructurele model de effecten van geslacht, leeftijd, opleiding en beroeps-status op Euroscepticisme gepresenteerd (model 1). Onder controle van deze sociaalstructurele kenmerken toetsen we in model 2 tot en met model 4 vervolgens afzonderlijk de invloed van de variabelen verbonden met de economische, culturele en politieke verklaringmodellen. Model 2 bevat de variabelen aangaande economische percepties, model 3 bevat de culturele attitudes, terwijl model 4 focust op de invloed van de politieke houdingen. Model 5 is, ten slotte, het volledige eindmodel, waarin de invloed en de verklaringskracht van alle beschreven variabelen op Euroscepticisme tegelijkertijd getest worden.

Uit model 1 blijkt dat de sociaalstructurele kenmerken in geringe mate Euroscepticisme verklaren ($R^2 = 0.10$). Mannen blijken in het algemeen Eurosceptischer dan vrouwen, terwijl opleiding eveneens een significante invloed op Euroscepticisme heeft. Zo staan diegenen met een lage of middellage opleiding sceptischer ten aanzien van de EU dan diegenen met een hogeschool- of universiteitsdiploma. Dit effect ligt in de lijn der verwachtingen, dat vooral hoger opgeleiden minder de schaduwzijden ervaren van en meer baat hebben bij het proces van Europese integratie. Onder controle van opleiding hebben noch leeftijd noch beroepssituatie een invloed op Euroscepticisme. Deze resultaten ondersteunen de objectieve verliezertese (H1) dus niet. De tot dusver besproken resultaten hebben betrekking op de invloed van de onafhankelijke variabelen op de latente variabele Euroscepticisme. De zogenaamde MIMIC-analysetechniek (*Multiple Indicator Multiple Cause*) laat echter ook toe om deze resultaten verder te nuanceren door na te gaan of sommige onafhankelijke variabelen een bijkomend rechtstreeks significant effect uitoefenen op één van de indicatorvariabelen van de latente variabele Euroscepticisme. On-

TABEL 1. Determinanten van Euroscepticisme (gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten)

	Categorieën	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Sociaalstructurele variabelen						
Geslacht	Man (<i>ref. vrouw</i>)	0,10 *	0,19 ***	0,13 **	0,03	0,08
Leeftijd		0,10	-0,01	0,09	0,01	-0,02
Opleiding	Lager onderwijs	0,21 ***	0,15 ***	0,10 **	0,14 ***	0,10 **
	Laag middelbaar of BSO/TSO	0,20 ***	0,11 *	0,11 *	0,13 **	0,10 *
	Hoger middelbaar (<i>ref. hogeschool of universiteit</i>)	0,08	0,07	0,08	0,03	0,04
Beroep	Zelfstandige	0,00	0,00	0,01	-0,02	-0,02
	Gepensioneerd	0,03	0,06	0,04	0,02	0,02
	Arbeider	-0,03	-0,02	-0,09 *	-0,06	-0,10 *
	Zonder beroep (<i>ref. bedienden</i>)	0,03	0,00	-0,00	-0,01	-0,03
Economische belangen						
Evolutie economie België	Slechter geworden		0,10 *			0,03
	Beter geworden (<i>ref. niet gewijzigd</i>)		-0,05			0,03
EU voordelen België	Akkoord (<i>ref. niet akkoord</i>)		-0,27 ***			-0,06
EU voordelen respondent	Akkoord (<i>ref. niet akkoord</i>)		-0,23 ***			-0,14***
Culturele bindingen						
Verbondenheid Vlaanderen	(redelijk) sterk (<i>ref. zwak of geen</i>)			-0,03		-0,02
Verbondenheid België	(redelijk) sterk (<i>ref. zwak of geen</i>)			0,02		0,09 *
Verbondenheid Europa	(redelijk) sterk (<i>ref. zwak of geen</i>)			-0,18 ***		-0,06

	Categorieën	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Culturele identificatie	Enkel met België			0,08		0,11 *
	Zowel met België als Europa			-0,12 *		-0,01
	(ref. enkel met Europa)					
Vertrouwen in Belgen (0-10)				0,00		0,00
Vertrouwen in EU burgers (0-10)				-0,23 ***		-0,21 ***
Vertrouwen in niet-EU burger (0-10)				-0,13 **		-0,01
Politiek wantrouwen						
Politieke effectiviteit (0-10)					-0,12 ***	-0,11 **
Politieke interesse	Veel interesse				0,02	0,05
	Beetje interesse				0,05	0,06
	(ref. weinig of geen interesse)					
Politieke kennis (0-3)					0,05	0,08 *
Tevredenheid democratie België	Tevreden (ref. ontevreden)				-0,00	-0,03
Tevredenheid democratie EU	Tevreden (ref. ontevreden)				-0,09 *	-0,05
Responsiviteit EU leiders	Heel onbekommerd				0,08 *	0,01
	Bekommerd				-0,03	-0,03
Competentie EU leiders	Heel bekwaam				-0,09 *	-0,11 **
	Onbekwaam				0,03	0,05
Belangenbehartiging EU leiders	Verdedigt belangen voldoende				-0,02	-0,03
	Verdedigt belangen onvoldoende				0,06	-0,03
Ideologische zelfplaatsing	Radicaal links				-0,09 **	-0,07 *
	Links				-0,04	0,01

Categorieën	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Rechts				-0,06	-0,05
Radicaal rechts (ref. centrumpositie)				0,06	0,04
Vertrouwen EU instellingen (0-10)				-0,31 ***	-0,16 **
Vertrouwen Belgische instellingen (0-10)				-0,05	-0,01
Rechtstreekse effecten op indicator variabelen					
Effecten op A1					
EU voordelen voor België (ref. niet akkoord)		0,26 ***			0,19 ***
EU voordelen voor respondent (ref. niet akkoord)		0,24 ***			0,18 **
Verbonden met Europa (ref. eerder onverbonden)			0,24 ***		0,12 *
EFFECTEN OP A2					
Man (ref. vrouw)	0,14 ***	0,18 ***	0,15 ***	0,07 *	0,08 *
Gepensioneerd (ref. bediende)	0,11 ***	0,13 ***	0,18 ***	0,11 ***	0,09 *
Effecten op A3					
Rechts (ref. centrumpositie)				0,12 ***	0,13 ***
EFFECTEN OP A4					
Gepensioneerd (ref. bediende)	-0,16 ***	-0,15 ***	-0,17 ***	-0,16 ***	-0,18 ***
R ² Factor (verklaarde variantie)	0,10	0,31	0,35	0,40	0,45

*P<0,05; **P<0,01; ***P<0,001

deraan tabel 1 worden de significante effecten van dit type opgenomen onder de rubriek 'rechtstreekse effecten op indicatorvariabelen'. Model 1 bevat alvast drie van zulke rechtstreekse effecten. Zo is er allereerst een positief, significant effect van geslacht op de indicatorvariabele A2. Dit betekent dat, hoewel mannen globaal genomen Eurosceptischer zijn dan vrouwen, zij toch positiever dan vrouwen staan tegenover het deelaspect van Europese eenwording. Een tweede nuancering is dat gepensioneerden globaal genomen niet meer voor of tegen het Europese project zijn dan andere beroeps categorieën, maar dat zij wel significant positiever staan tegenover het proces van Europese eenwording (A2), doch tegelijkertijd een significant negatievere houding hebben omtrent de mogelijke toetreding van Turkije tot de EU (A4).

Het model met toevoeging van de economische attitudes verklaart zo'n 31% van de variantie van Euroscepticisme (model 2). Allereerst blijkt de perceptie van de economische situatie (H2) invloed te hebben op de houding tegenover het Europese project. Mensen die vinden dat de economische situatie in België gedurende het laatste jaar verslechterd is, zijn meer Eurosceptisch. Met betrekking tot de utilitaire beoordeling van de kosten en baten van het EU-lidmaatschap van België blijkt voorts dat het Euroscepticisme groter is bij mensen die geen persoonlijke of collectieve baten zien in de deelname aan de EU. Hoe minder men gelooft dat het EU-lidmaatschap voordelig is voor mensen zoals zichzelf en hoe minder men denkt dat het land daaruit voordelen heeft gehaald, hoe groter de mate van Euroscepticisme. Deze gegevens bevestigen de hypothesen van egocentrisch utilitarisme (H3) en maatschappijgericht utilitarisme (H4). In lijn met de vaststellingen van McLaren (2004) blijkt het effect van het eigenbelang op Euroscepticisme kleiner dan het effect van nationaal belang. De gestandaardiseerde effectparameters zijn -0.23 respectievelijk -0.27. Ten slotte worden er bovendien nog rechtstreekse significante positieve effecten getoet op de indicatorvariabele A1. Diegenen die vinden dat het lidmaatschap van België voordelen heeft gehad voor het land en voor mensen zoals zichzelf zijn niet alleen minder Eurosceptisch, maar zijn daarenboven nog eens extra overtuigd dat het EU-lidmaatschap een goede zaak is. De analyse bevestigt dus alle hypothesen op het vlak van economische percepties. Uit de gegevens blijkt dat Euroscepticisme in aanzienlijke mate op een utilitaire kosten-batenafweging gebaseerd is, hoewel ook de perceptie van de economische toestand in België enige invloed heeft.

Model 3 toetst of culturele verbondenheid, nationale identiteit en sociaal vertrouwen bepalende factoren zijn in de verklaring van Euroscepticisme. Het culturele model verklaart een aanzienlijk deel van de variantie van Euroscepticisme ($R^2 = 0.35$). Ten eerste zijn diegenen die zich sterk verbonden voelen met Europa minder Eurosceptisch en staan ze daarnaast nog eens extra positief tegenover het EU-lidmaatschap van België. De mate van verbondenheid met Vlaanderen of Bel-

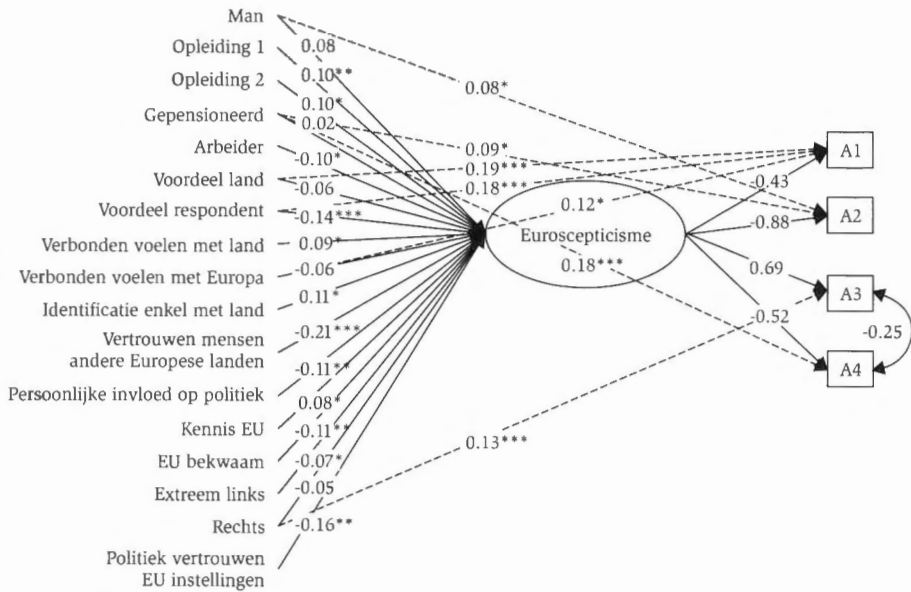
gië heeft tegen de verwachting in geen invloed op Euroscepticisme (H5). Dit kan een aanwijzing zijn dat een sterke band met de eigen regio of het eigen land de mogelijkheid van een stevige binding met Europa niet uitsluit. Ten tweede wordt de identiteitstheorie van Hooghe en Marks (2005) vrijwel volledig bevestigd. Wel is het opvallend dat diegenen die zich uitsluitend als Europeaan beschrijven significant Eurosceptischer zijn dan diegenen die zich zowel met België en Europa identificeren. Een exclusieve nationale identiteit leidt wel tot een hogere mate van Euroscepticisme, maar deze stijging is niet significant (H6). Deze vaststelling suggereert dat *meervoudige* identiteiten een onderdeel vormen van steun voor de EU en onderstreept het belang van *inclusieve* identiteiten in Europa. Ten derde blijkt dat het Europese project vooral nood heeft aan open en veralgemeende vormen van sociaal vertrouwen. Zo heeft vertrouwen in mensen van het eigen land geen invloed, maar heeft vertrouwen in mensen van andere EU-landen en mensen van buiten de EU een significant milderend effect op Euroscepticisme (H7). Deze vaststelling suggereert dat overbruggend vertrouwen in mede-Europeanen een duurzame basis voor verdere Europese eenwording kan vormen, terwijl kosmopolitisch vertrouwen in mensen van buiten de EU wel eens noodzakelijk kan zijn om de verdere Europese uitbreiding en het mogelijke Turkse lidmaatschap te ondersteunen.

Net zoals het culturele model, verklaart het politieke model een aanzienlijk deel (40%) van de variantie van Euroscepticisme. Op het vlak van de politieke attitudes worden de gevestigde hypothesen verworpen, terwijl de alternatieve hypothesen grotendeels bevestigd worden. Ten eerste wordt de cognitieve mobilisatiethese verworpen (H8). Mensen zijn niet Eurosceptischer naarmate ze minder politieke interesse hebben of minder goed geïnformeerd zijn over de EU. Ten tweede is de relatie tussen links-rechtszelfplaatsing en steun voor het Europese project geheel anders dan in andere onderzoeken wordt vastgesteld. Een radicale positie op de links-rechtsschaal gaat niet automatisch gepaard met een sterker Euroscepticisme (H9). Zo leeft in België het Euroscepticisme wel het sterkst bij radicaalrechts-georiënteerde burgers, maar is de Euroscepticiteit juist het laagst bij de meest radicale linkse burgers, terwijl de meer gematigde burgers een middenpositie op dat vlak innemen. Wel zijn de gematigde rechts-georiënteerde burgers meer tegen een verdere uitbreiding van de EU, wat blijkt uit het rechtstreekse effect op A3. Ofschoon deze laatste groep niet meer of minder Eurosceptisch is dan de burgers die zichzelf in het centrum of links plaatsen, zijn ze dus wel significant minder geneigd om nog nieuwe landen tot de EU toe te laten. Ten derde wordt de hypothese van politieke machteloosheid bevestigd. Zo is het Euroscepticisme hoger bij diegenen die de indruk hebben geen invloed te kunnen uitoefenen op de politiek (H10). Ten vierde wordt de democratisch deficit-these deels bevestigd, aangezien het Euroscepticisme daalt naarmate de tevredenheid met de werking van de democratie in de EU stijgt (H11). Hoewel de opvatting over de democratische werking in België geen effect

heeft, blijkt hier dat de visie op de democratische legitimiteit van de EU betekenisvol is in de verklaring van de houdingen tegenover het Europese project. Ten vijfde wordt ook de hypothese van institutioneel wantrouwen gedeeltelijk bevestigd. Ook hier heeft het vertrouwen in de nationale instellingen geen invloed heeft op Euroscepticisme, maar zijn diegenen die de EU-instellingen wantrouwen wel het meest sceptisch tegenover het Europese project. Meer zelfs, van alle politieke attitudes heeft het wantrouwen in de Europese instellingen het sterkste effect op Euroscepticisme. Deze vaststellingen suggereren dat individuen de nationale instellingen niet als proxy lijken te gebruiken om het Europese integratieproces te beoordelen. Zo komen in de houding tegenover het Europese project eerder specifieke gevoelens tegenover de Europese Unie tot uiting dan dat die een afgeleide zou zijn van een algemeen politiek ongenoegen. Ten slotte is ook het actorgeoriënteerd vertrouwen niet geheel onbelangrijk (H12). Respondenten die de EU-functionarissen bekwaam vinden, zijn minder sceptisch over Europa. Omgekeerd blijkt het Euroscepticisme toe te nemen naarmate men denkt dat de EU-besluitvormers onvoldoende bekommerd zijn om datgene wat gewone mensen denken. Kortom, de bevestiging van de hypothesen omtrent het democratische, institutionele en actorgerichte vertrouwen geeft aan dat burgers heel wat verwachtingen hebben over het optreden en de werking van de EU-beleidsmakers en de EU-instellingen en dat dit vertrouwen invloed heeft op het Euroscepticisme bij het publiek.

Tot slot wordt in het eindmodel het belang van de utilitaire belangen, de culturele identiteit en de politieke attitudes in de verklaring van Euroscepticisme getest. In model 5 in tabel 2 worden alle sociaalstructurele, economische, culturele en politieke variabelen met hun effectparameters opgenomen, terwijl figuur 2 hetzelfde model toont waarin de niet-significante paden weggelaten zijn om de presentatie overzichtelijk te houden. Het eindmodel verklaart net iets minder dan de helft van de variantie van de negatieve houding tegenover het Europese project ($R^2 = 0.45$). De netto-effecten laten toe enkele conclusies te trekken. Vooreerst blijven heel wat effecten uit de afzonderlijke submodellen overeind, ofschoon onder controle van alle andere variabelen de invloed van enkele attitudes verdwijnt en er ook enkele nieuwe netto-effecten tevoorschijn komen. Wat de sociaalstructurele variabelen betreft, blijft opleiding de meest relevante predictor van Euroscepticisme. Een lage opleiding leidt tot een hogere mate van Euroscepticisme, terwijl arbeiders, geheel tegen de objectieve verliezers van Europeaniseringthese in, positiever staan tegenover het Europese project. Wat betreft de economische variabelen, is het opvallend dat het eindmodel nog maar één significant netto-effect overhoudt. Daar waar het submodel nog toonde dat het nationale belang een iets groter effect had op de mate van Euroscepticisme dan het eigenbelang, blijft enkel dat laatste effect overeind in het eindmodel. Onder controle van alle variabelen blijkt dat het nationale belang geen zelfstandige bijdrage meer levert tot de verklaring van de mate van Euroscepticisme.

EUROSCEPTICISME IN BELGIË

FIGUUR 2. Volledig model, enkel significante paden worden weergegeven. Gestandaardiseerde effectparameters. $R^2=0.45$. $RMSEA=0.033$. $N=710$.

Met betrekking tot de culturele variabelen blijkt Europese verbondenheid niet langer een matigend effect op Euroscepticisme te hebben, maar leidt een sterke verbondenheid met België nu wel tot een significant negatievere houding tegenover Europa. Voorts zijn diegenen die zich uitsluitend met de nationale staat identificeren meer Eurosceptisch, terwijl het Euroscepticisme daalt naarmate het sociaal vertrouwen in mensen van andere EU-landen groter is. Veralgemeend sociaal wantrouwen in Europese medeburgers heeft van alle opgenomen variabelen zelfs het sterkste effect op Euroscepticisme. De invloed van twee andere variabelen verdwijnt dan weer in het eindmodel. Zo heeft de meervoudige Belgisch-Europese identiteit niet langer een significant milderend effect op Euroscepticisme, hetgeen ook geldt voor de mate van vertrouwen in mensen van buiten Europa. Op het vlak van politieke attitudes kunnen volgende conclusies getrokken worden. Euroscepticisme daalt naarmate men zich minder politiek machteloos voelt, men de EU-functionarissen bekwaam vindt, men zichzelf radicaal links positioneert op het links-rechtscontinuüm en meer vertrouwen heeft in de Europese instellingen. Deze bevindingen confirmeren de resultaten van het politieke submodel. Het eindmodel levert echter één vreemd, nieuw significant effect op. Zo neemt het Euroscepticisme toe naarmate men meer kennis over de EU heeft, wat ingaat tegen de these dat kennis tot appreciatie leidt. Ten slotte verdwijnen er nog twee effecten onder controle van alle variabelen. Zo is het Euroscepticisme niet langer groter bij diegenen die ontevreden zijn over de democratische werking van de EU en bij diegenen

die vinden dat de EU-beleidsvoerders onvoldoende bekommerd om hen zijn. Wat wel gehandhaafd blijft is dat het wantrouwen in de Europese instellingen van alle politieke attitudes het sterkste effect op Euroscepticisme heeft.

Ten slotte blijven alle rechtstreekse effecten van de onafhankelijke variabelen op de indicatoren van Euroscepticisme uit de submodellen ook in het eindmodel overeind. Mannen staan positiever tegenover de Europese eenwording dan vrouwen. En hoewel gepensioneerden globaal genomen minder Eurosceptisch zijn, staan ze wel negatiever tegen de mogelijke toetreding van Turkije tot de EU alsook positiever tegenover het proces van Europese eenmaking dan we zouden aannemen op basis van hun algemene Euroscepticismescore. Voorts evalueren mensen die vinden dat hun land of zichzelf profijt hebben gehad bij het EU-lidmaatschap dit lidmaatschap van hun land positiever dan men zou verwachten op basis van hun algemene houding tegenover het Europese project. Dit laatste geldt ook voor diegenen die zich sterk verbonden voelen met Europa. Een laatste vaststelling is dat gematigd rechtsgeoriënteerde burgers niet Eurosceptischer zijn dan burgers die zich in het centrum of links plaatsen op het links-rechtscontinuüm, maar dat ze wel minder geneigd zijn om nieuwe landen tot de EU toe te laten.

4. Conclusie en discussie

In dit artikel is gepoogd om het Euroscepticisme in de Belgische populatie te verklaren. Vooraf werd geargumenteed dat Euroscepticisme een meergelaagd concept is. Empirische analyse bevestigt dat achter vier veelgebruikte indicatoren van Euroscepticisme, namelijk de houding tegenover het EU-lidmaatschap, de Europese eenwording, de EU-uitbreiding en de eventuele EU-toetreding van Turkije, één latent concept schuilgaat. De voornaamste doelstelling van dit artikel was evenwel na te gaan op welke wijze en in welke mate utilitaire belangen, identiteitsgevoelens en politiek wantrouwen een rol spelen in de verklaring van Euroscepticisme in België. We kunnen concluderen dat sociaal wantrouwen in andere EU-burgers, politiek wantrouwen in de Europese instellingen en de invloed van de EU op de eigen belangen in aanzienlijke mate het Euroscepticisme verklaren. Voorts wordt het publieke Euroscepticisme ook significant beïnvloed door opleiding, nationale verbondenheid, exclusieve nationale identiteit, politieke machteloosheid en wantrouwen in de bekwaamheid van de EU-beleidsvoerders.

De populaire stelling dat de objectieve en/of subjectieve verliezers meer tegen het Europese project zouden zijn, wordt grotendeels verworpen. Alleen laaggeschoolden zijn Eurosceptischer, terwijl arbeiders zelfs positiever tegenover Europa staan.

Op het vlak van utilitaire motieven blijkt dat het oordeel over de EU en het Europese project niet verbonden is met iemands kijk op de economische situatie en op de nationale voordelen, maar wel gebaseerd is op een afweging van de kosten en baten die het EU-lidmaatschap heeft voor de eigen persoon. Belgen zijn Europa gunstiger gezind als ze daar de persoonlijke voordelen van zien. In tegenstelling tot McLaren (2002, 2004) is het opvallend dat de waardering van de collectieve nadelen van het EU-lidmaatschap geen rol speelt in de verklaring van Euroscepticisme in het algemeen. Wel is een belangrijke vaststelling dat de evaluatie van het persoonlijke én nationale profijt van het EU-lidmaatschap een (bijkomende) significante invloed heeft op één aspect van Euroscepticisme, met name of het Belgisch EU-lidmaatschap een goede dan wel een slechte zaak is. Deze vaststellingen suggereren dat, wanneer de Europese Unie de utilitaire Eurosceptisis onder een bepaald deel van de Belgische bevolking wil tegengaan, zij vooral zal moeten aangeven dat en op welke wijze de processen van Europese eenmaking en uitbreiding meer voordan nadelen hebben voor het individuele subject. Dat bijna de helft van de Belgen vindt dat zij persoonlijk geen voordelen gehaald hebben uit het EU-lidmaatschap geeft aan dat op basis van een kosten-batenanalytisch anti-EU-verteog wel eens heel wat potentiële Eurosceptisis gemobiliseerd kan worden.

De suggestie dat gevoelens van nationale identiteit en verbondenheid een belangrijke rol spelen bij de houding tegenover de EU wordt in onze analyses geheel bevestigd. Allereerst wordt de these van Hooghe en Marks (2004, 2005) bevestigd dat diegenen met een exclusieve nationale identiteit het meest negatief tegenover Europa staan. Een interessante vaststelling is daarnaast dat nationale verbondenheid en sociaal wantrouwen belangrijk zijn in de verklaring van Euroscepticisme. Diegenen die zich sterk verbonden voelen met België zijn meer Eurosceptisch, terwijl Belgen minder sceptisch zijn naarmate ze meer vertrouwen hebben in mensen uit andere EU-landen. Deze resultaten bevestigen dat een sterke verbondenheid met de eigen groep het Euroscepticisme aanwakkert, terwijl overbruggend sociaal vertrouwen een stevige basis is voor een positieve houding tegenover verdere Europese eenwording en uitbreiding. In deze optiek heeft het Europese project minder nood aan *ingroup*-vertrouwen dat beperkt is in bereik, maar wel aan *outgroup*-vertrouwen dat coöperatieve openheid tegenover burgers uit de andere EU-lidstaten aan de dag legt.

De vraag blijft echter welke rol de politieke instellingen hierin kunnen vervullen, aangezien wantrouwige burgers ook in sterke mate de nationale en Europese instellingen wantrouwen, wat in aanzienlijke mate bijdraagt tot het Euroscepticisme. Met betrekking tot de politieke benadering blijkt politieke machteloosheid mede de Eurosceptisis te verklaren, net zoals ook het vertrouwen in de Europese instellingen en gezagsdragers van belang is. Treffend is hier dat de Eurosceptische

houding niet beïnvloed wordt door het vertrouwen in de werking van de nationale instellingen of de nationale democratie. Onze resultaten ondersteunen de stelling niet dat Euroscepticisme, eerder dan een evaluatie van de EU, een weerspiegeling van de opvattingen over de nationale politiek is. In België blijkt Euroscepticisme wel significant bepaald te worden door een specifiek wantrouwen in de Europese instellingen en door een actorgeoriënteerd wantrouwen in de competentie van de beleidsmakers in de EU.

In nogal wat onderzoek staat de vraag centraal of Euroscepticisme nu vooral afhankelijk is van het al of niet bedreigd achten van de eigen nationale identiteit of van de afweging van voor- en nadelen of van politiek wantrouwen in de nationale en Europese politiek. Op basis van de Belgische data kan hierover geen uitsluitend gegeven worden; wat we wel kunnen zeggen is dat de combinatie van utilitaire individuele belangen, nationale verbondenheid, nationale identiteit, veralgemeend wantrouwen alsook diverse vormen van politiek wantrouwen in belangrijke mate de afkeer van het Europese integratieproces verklaart. Het afstandelijke Europa evenals het beleid van economische, sociale en culturele eenwording en uitbreiding lijken een scherm te zijn waarop bepaalde groepen burgers hun algemene gevoelens van bedreigde belangen, identiteit en macht projecteren.

Een laatste interessante vaststelling is dat de gehanteerde analysetechniek toelaat na te kijken welke variabelen Euroscepticisme in het algemeen beïnvloeden dan wel een effect hebben op één van de deelaspecten van Euroscepticisme. De politieke attitudes en culturele bindingen blijken vooral Euroscepticisme *in globo* te beïnvloeden, terwijl de invloed van de evaluatie van de persoonlijke en, vooral, de nationale belangen zich veelal beperkt tot één aspect van Euroscepticisme, met name of het Belgische EU-lidmaatschap een goede zaak is of niet. Deze resultaten tonen aan dat de gehanteerde analysetechniek erin slaagt om algemene uitspraken over Euroscepticisme te koppelen aan betekenisvolle nuanceringen. Onzes inziens overstijgt zulke analyse twee tekortkomingen: enerzijds wordt Euroscepticisme niet herleid tot afzonderlijke items, waarbij het algemene beeld verloren gaat; anderzijds wordt niet enkel de samengestelde score van het latente concept betrokken, waarbij de nuance verloren gaat.

Bibliografie

- Abts, K. (2005). De grammatica en dynamica van vertrouwen: een sociologische verkenning. *Ethiek en Maatschappij*, 8(2), 3-27.
- Abts, K. (2006). Politieke steun/ongenoegen gedeconstrueerd: politieke tevredenheid, vertrouwen en verbondenheid. *Tijdschrift voor Sociologie*, 27(1), 54-83.

- Anderson, C. (1998). When in Doubt, Use Proxies. Attitudes Toward Domestic Politics and Support for European Integration. *Comparative Political Studies*, 31(5), 569-601.
- Anderson, C. & Kaltenthaler, K. (1996). The Dynamics of Public Opinion toward European Integration, 1973-1993. *European Journal of International Relations*, 2, 175-199.
- Brehm, J. & Rahn, W. (1997). Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital. *American Journal of Political Science*, 41, 999-1023.
- Brinegar, A. & Jolly, S. (2005). Location, Location, Location: National Contextual Factors and Public Support for European Integration. *European Union Politics*, 6(2), 63-82.
- Bruter, M. (2003). Winning Hearts and Minds for Europe. The Impact of News and Symbols on Civic and Cultural European Identity. *Comparative Political Studies*, 36(10), 1148-1179.
- Carey, S. (2002). Undivided Loyalties. Is National Identity an Obstacle to European Integration? *European Union Politics*, 3(4), 387-413.
- Catterberg, G. & Moreno, A. (2006). The Individual Bases of Political Trust: Trends in New and Established Democracies. *International Journal of Public Opinion Research*, 18(1), 31-48.
- De Vreese, C. & Boomgaarden, H. (2005). Projecting EU Referendums: Fear of Immigration and Support for European Integration. *European Union Politics*, 6(1), 59-82.
- Earle, T. & Cvetkovich, G. (1995). *Social Trust: Toward a Cosmopolitan Society*. New York: Praeger.
- Franklin, M., Marsh, M. & McLaren, L. (1994). Uncorking the Bottle: Popular Oppositions to European Unification in the Wake of Maastricht. *Journal of Common Market Studies*, 32(4), 455-472.
- Gabel, M. (1998a). Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories. *The Journal of Politics*, 60(2), 333-354.
- Gabel, M. (1998b). *Interests and Integration: Market Liberalization, Public Opinion, and European Union*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Gabel, M. & Palmer, H. (1995). Understanding Variation in Public Support for European Integration. *European Journal of Political Research*, 27, 3-19.
- Gabel, M. & Whitten, G. (1997). Economic Conditions, Economic Perceptions, and Public Support for European Integration. *Political Behavior*, 19(1), 81-96.
- Garry, J., Marsh, M. & Sinnott, R. (2005). 'Second Order' Versus 'Issue Voting' Effects in EU Referendums. *European Union Politics*, 6(2), 201-221.
- Govier, T. (1997). *Social Trust and Human Communities*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Hix, S. (2005). *The Political System of the European Union*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Hooghe, L. & Marks, G. (2005). Calculation, Community and Cues. Public Opinion on European Integration. *European Union Politics*, 6(4), 421-445.

- Hooghe, L. & Marks, G. (2004). Does Identity or Economic Rationality Drive Public Opinion on European Integration? *PSOnline*, 6.
- Inglehart, R. (1970). Cognitive Mobilization and European Identity. *Comparative Politics*, 3, 45-70.
- Karp, J., Banducci, S. & Bowler, S. (2003). To Know It Is to Love It? Satisfaction with Democracy in the European Union. *Comparative Political Studies*, 36(3), 271-292.
- Kaltenthaler, K. & Anderson, C. (2001). Europeans and Their Money: Explaining Public Support for the Common European Currency. *European Journal of Political Research*, 40, 139-170.
- Kopecky, P. & Mudde, C. (2002). The Two Sides of Euro-skepticism. Party Positions on European Integration in East Central Europe, *European Union Politics*, 3(3), 297-326.
- Kritzinger, S. (2003). The Influence of the Nation-State on Individual Support for the European Union. *European Union Politics*, 4(2), 219-241.
- Krouwel, A. & Abts, K. (2007). Varieties of Euro-skepticism and Populist Mobilization: Transforming Attitudes from Mild Euro-skepticism to Harsh Eurocynicism. *Acta Politica*, 42(2-3), 252-270.
- Levi, M. (1996). A State of Trust. Florence: European University Institute. *EUI Working paper RSC 96/23*.
- McLaren, L. (2007). Explaining Mass-Level Euro-skepticism: Identity, Interests, and Institutional Distrust. *Acta Politica*, 42(2-3), 233-251.
- McLaren, L. (2006). *Identity, Interests and Attitudes to European Integration*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- McLaren, L. (2004). Opposition to European Integration and Fear of Loss of National Identity: Debunking a Basic Assumption Regarding Hostility to the Integration Project. *European Journal of Political Research*, 43(6), 895-912.
- McLaren, L. (2002). Public Support for the European Union: Cost/Benefit Analysis or Perceived Cultural Threat? *The Journal of Politics*, 64(2), 551-566.
- McClendon, M. (1994). *Multiple Regression and Causal Analysis*. Itasca, IL: F.E. Peacock Publishers, Inc.
- Miller, A. (1974). Political issues and trust in government: 1964-1970. *American Political Science Review*, 68, 951-972.
- Muthén, L. & Muthén, B. (1998-2007). *Mplus. Statistical Analysis With Latent Variables. Users Guide*. Fourth Edition. Los Angeles, CA: Muthén & Muthén.
- Newton, K. (1997). Social Capital and Democracy. *American Behavioral Scientist*, 40, 575-586.
- Parker, G. (1989). The Role of Constituent Trust in Congressional Elections. *Public Opinion Quarterly*, 53, 175-196.
- Putnam, R. (1995b). Tuning in, Tuning out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *PS: Political Science and Politics*, 29, 664-683.
- Ray, L. (2003). When Parties Matter: the Conditional Influence of Party Positions on Voter Opinions About European Integration. *Journal of Politics*, 65(4), 978-994.

- Reef, M. & Knoke, D. (1993). Political Alienation and Efficacy. In: J. Robinson, P. Shaver & L. Wrightsman (Eds.) *Measures of Political Attitudes* (pp. 413-464). San Diego: Academic Press.
- Sanchez-Cuenca, I. (2000). The Political Basis of Support for European Integration. *European Union Politics*, 1(2), 147-171.
- Sztompka, P. (1999). *Trust: A Sociological Theory*. New York: Cambridge University Press.
- Taggart, P. (1998). A Touchstone of Dissent: Euroskepticism in Contemporary Western European Party Systems. *European Journal of Political Research*, 33, 363-388.
- Taggart, P. & Szczerbiak, A. (2004). Contemporary Euro-skepticism in the Party Systems of the European Union Candidate States of Central and Eastern Europe. *European Journal of Political Research*, 43(1), 1-27.
- Tucker, J., Pacek, A. & Berinsky, A. (2002). Transitional Winners and Losers: Attitudes Toward EU Membership in Post-Communist Countries. *American Journal of Political Science*, 46(3), 557-571
- Van Oorschot, W., Arts, W. & Gelissen, J. (2006). Social Capital in Europe: Measurement and Social and Regional Distribution of a Multifaceted Phenomenon. *Acta Sociologica*, 49(2), 149-167.